

СЕРГІЙ ШЕЛУХІН В ОБОРОНІ ДЕРЖАВНОГО СТАТУСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (1918 р.)

Питання про державну мову в однонаціональній державі остільки безспірне, що нікому, хто міркує нетенденційно та без політиканства і не слабує на шовінізм, не може і в голову прийти піднімати його.

С. ШЕЛУХІН¹

Публікований нижче документ належить до часів Української Держави гетьмана Павла Скоропадського (квітень – грудень 1918 р.). Уявити тогочасну державно-мовну політику допомагає історик Дмитро Дорошенко. „Гетьманське правительство, – пише він, – дивлячись більш широко на поняття українського громадянина й керуючись більш діловими ніж національними мотивами, почало приймати нових урядовців, не рахуючись з тим, чи вони належать до національного напрямку, чи володіють українською мовою. . . . Багато з-поміж цих урядовців було людей, органічно з Україною не зв'язаних і до національного українського руху не прихильних; не завжди вони поводитися тактовно і це зразу почало викликати незадоволення з боку прежніх урядовців. Особливо виникали непорозуміння на ґрунті вживання української мови”². Наприкінці травня в Міністерстві земельних справ навіть відбувся страйк службовців, чий національні почуття були ображені. Проти страйкарів Рада Міністрів планувала вжити суворих заходів, але страйк закінчився і, як зазначає Д.Дорошенко, „. . . рішено було, щоб не дратувати національні круги, ніяких репресій не зживати”³.

Ціла низка документальних свідчень відвертої зневаги до мови українського народу є у фонді Державного сенату*, що тепер зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Так, 2 листопада 1918 року президент Державного сенату звернувся до голів та

прокурорів генеральних судів з листом, де запитував, яка існує практика щодо вживання української і російської мови в судах і чи може судочинство й канцелярське листування провадитися українською мовою⁴. Дивно, якщо не провокаційне, питання. До речі, звертається керівник Державного сенату до своїх підлеглих по-російському. Голова адміністративного генерального суду відповів йому на це 13 листопада так: „ . . . изложение резолюцій і рѣшеній Державного сената возможно исключительно на русскомъ языкѣ, какъ единственно понятномъ для всѣхъ”. Далі цей „слуга” українського народу ще рішучіше обстоює своє „священне” право складати ділові папери „ . . . на общепонятномъ русскомъ языкѣ, а не той галицко-украинской мовѣ, которая составляетъ достояніе кучки людей, усиленно насаждается и навязывается даже для всего дѣлопроизводства въ судебныхъ мѣстахъ и въ Державномъ сенатѣ, но которая не имеетъ ничего общего и родного съ тѣмъ языкомъ, которымъ говоритъ 30 миллионное население Украины”⁵. Прокурор цивільного генерального суду 18 листопада подав президентові Державного сенату свій висновок, у якому, зокрема, наголошував: „ . . . не настало ещё время для пользования безъ явного ущерба дѣлу отправленія правосудія украинскимъ языкомъ при судопроизводствѣ и при прочей канцелярской перепискѣ и что указаннымъ выше языкомъ суда можетъ быть только одинъ русский языкъ, составляющій общее культурное достояніе всѣхъ народовъ, населявшихъ бывшую Россійскую Имперію, и всѣму населенію Украинской Державы понятный, а не украинскій языкъ, которымъ даже изъ мѣстнаго кореннаго населенія владѣють лишь очень немногіе”⁶. Десь так висловилися й інші керівники підрозділів Державного сенату⁷.

Ці відверто шовіністичні нападки змусили взятися за перо Сергія Шелухіна. Відповідь його сенаторам-україноненависникам ми й пропонуємо читачам. Зберігається вона в його особовому фонді в ЦДАВО України⁸, який тільки віднедавна відкрито для використання.

Сергій Шелухін (1864–1938) – чільний український правник і громадський та політичний діяч. Його патріотичні почуття не висушила багаторічна служба в судовому відомстві. Він брав активну участь в українському громадському житті, особливо з 1905 року, захоплювався українознавством, виступав у пресі з публіцистичними статтями, писав вірші, активно працював в Одеській „Просвіті”. 1905 року в Одесі перед двотисячною аудиторією прочитав по-українському лекцію про договір між Україною і Росією (1654 р.). Це був перший за царату прилюдний відчит українською мовою. С.Шелухін був членом Центральної

Ради, генеральним суддею, міністром судових справ УНР (лютий – квітень 1918 р.), за гетьманату очолював українську делегацію на мирових переговорах з Росією, був сенатором цивільного генерального суду. Згодом виконував обов'язки міністра юстиції в уряді Директорії, з 1921 року – на еміграції в Чехо-Словаччині, де професорував в Українському Вільному університеті.

Реакція С. Шелухіна в публікованому документі на відверте антиукраїнство не лише палка, емоційна, схвильована. Він наводить переконливі правні й моральні аргументи на захист українського народу та його нівеченої й зневаженої впродовж віків мови, пристрасно обстає за її державний статус.

Коли читаєш безоглядні твердження сенаторів 1918 року, так і вчуваються голоси сучасних шовіністів – від закордонного Солженіцина до домашніх українофобів, зокрема й теперішніх урядовців, – їхні облудні заклики до державної двомовності (читай – незмінного російського „однойзичія”), все ті ж таки давні вигадки про незрозуміле загаломі „галицько-австрійское наречие”, і, навпаки, переваги „общепонятного”. Ці голоси нині лунають гучно, як і в 1918 році. Але ж чого не чути праведного голосу в утвердженні державності нашої мови сучасних високих достойників, таких, як колись був С.Шелухін?

Та принаймні сподіваємось, що й сьогодні слова С.Шелухіна підтримають українців-патріотів, а, може, ще й змусять хоч трохи замислитися котрогось, кому конче залежить на тому, щоб віддати права господині нашого дому гості, шановній, але все ж таки гості – російській мові.

Надія ПАВЛОВСЬКА,
завідувачка відділу використання документів ЦДАВО України

Доповідна записка сенатора С.П. Шелухіна в справі питання про мову, внесеного на розгляд загальних зборів Державного сенату
Після 23 листопада 1918 року

З семи надісланих мені записок пп. senatorів та прокурорів, я бачу, що в Сенаті на вирішення його поставлено незвичайний процес, в яким сторонами фігурують українська й великоруська мови, та ще так, що українську мову віддано <групою senatorів>** під суд. В дійсності сей процес завівся вже з дня скасування Генерального суду і утворення на його місці Державного сенату. Рамці сього позову в записках визначено <панамі senatorами> різно, але ж по суті загальним зборам поставлено вирішити <одно: як>*** позбавити українську мову належних їй прав. Питання <у пп. senatorів, які домагаються скасування української мови і заведення державною мовою рос[ійської] (мос[ковської]) мови>, стоїть однаково чи для суверенної У[країнської] держави чи для федеральної частини майбутнього політичного організму****. <Сьогодні українська держава є українським сувереном сама>.

Натурально, вирішення <Сенатом> питання <про мову має> пошириться і на підлеглі Сенатові установи, чим воно вже виводиться з рамок домашнього і набирає сили державного значення. Але ж вирішати питання в сій площі і в такому об'ємі Сенат <не має права>, бо се буде питанням про державну мову і виходить за межі компетенції Сенату. <Тут закон тільки суверенній волі укр[аїнського] народу в свій час сказати>.

Питання про мови до сього часу звичайно вирішали філологи, політики, законодавці, а не судді й не прокурори. В сій процесі <за мову> всі в Сенаті заінтересовані особисто, хоч ті, що знають обидві мови, заінтересовані особисто менше. Але особиста заінтересованість суддів не може не позбавляти вирішення Сенату внутрішнього авторитету і юридичного значення. Через се воно не може бути і обов'язковим ні для кого.

Я цілком прилучаюся до тієї частини записки председателя адміністративного генерального суду, де він пише, що треба „устранить совершенно политическія и неприличествующія Державному сенату партійныя соображенія и обсуждать вопрос

исключительно съ дѣловой стороны”. <Ці „соображенія” насправді противні українській мові, як в Московії вони насправді противні московській (ро[сійській]) мові>. Ся дуже добра заява і увага председателя щодо політичного та етичного елементів примушує мене для ясності спинитися на сім, щоб справді одкинути політичний елемент і не загубити ґрунту елементу морального. «Не може бути сумніву, що сторонники московського унітаризму й нищення українського русифікацією є політиками».

Коли італійці вживають італійську, серби – сербську, французи – французьку мову – то се цілком натурально, як і те, що українці вживають українську мову. В такім становищі ніякої політики немає. Але ж коли б французам хтось став накидати на місце їх мови хоч би і якусь з романських, сербам на місце сербської хоч би якусь з слов'янських або одну з „руських”, то се вже було б <річчю не природною, а> справою політики.

Безперечно, що колонізація, русифікація і т.д. – се політика. Таким чином, особливо в зв'язку з попередньою політикою русифікації, <політикою, противною моралі і принципам христ[иянської] рел[ігії]>, а разом і репресій проти українського елементу та проти ідеї українського відродження, ті senatorи, які схотіли б, щоб український народ було позбавлено його природних прав на рідну мову і сим покривджено, вже тим самим виступили б не в ролі суддів, а в ролі <тільки> заінтересованих політиків і державних діячів. Право кожної народності на свою рідну мову – се не партійна, а загальнолюдська справа. Боротьба ж проти сього права, розуміється, є справа не загальнолюдська і навіть не народна, а партійна.

Заведений позов за мови торкається безпосередньо прав української нації, яка вирішенням його може бути покривджена, понижена в правах рідної мови, а то і позбавлена їх, як було се за часів русифікації та панування <політики московського унітаризму й> великоруського шовінізму. Але ж Сенат не має уповноважень вирішати національні питання за український народ, який в той же час ніякої

участі в сім процесі не бере <і нікого за себе на це не повноважував>. Тут може вийти явне перевищення компетенції і очевидна несправедливість. В сих умовах Сенат не матиме права вважати своє вирішення обов'язковим для українських громадян.

Процес вирішуватимуть ті люди, які пішли на службу до українського народу і вже самі взяли на себе обов'язок <боронити права народу, а не нехтувати ними>, як се підтверджується і законом про громадянство, і службовою обітницею, дбати за його національні права, а не нищити їх. Се останнє було б не тільки не правомірним, а й революційним <і зрадницьким>.

Генеральний суд, перетворений в Сенат, <незмінно> вживав тільки українську мову, не одкидаючи великоруської, як помічної і тимчасової. Ген[еральний] суд, слідуючи кращим традиціям <бувшого Російського> Правительствующого сенату в його праці на користь великоруської культури, розробляв українське право і українську юридичну мову та термінологію. <Вони показали себе на ниві російської мови й термінології>. Праця йшла добре, спокійно, дружно і єдинодушно, хоч судді належали до різних народностей, в тому числі і до великоруської. Генеральний суд <суд національний, а не чужий> уникав всякої політики. З того часу ніхто не позбавляв українську народність її прав на мову, нових законів в сій справі не вийшло, а проте в <українському> Сенаті, <завдяки групі сенаторів>, виникло питання про мову, хоч ніхто навіть не закидав Генеральному судові обвинувачення в неправомірності <вжитку ним української> мови, бо все ведення українською мовою було актом законним, правомірним. З сього боку виходить, що ті сенатори, які хотіли б скасувати попередню практику Генерального суду відносно мови, перейшли б на шлях політики і відносно попереднього творили б революцію. <Вони відкинули б і науку про судову мову>.

10 травня 1918 р. український уряд, який утворив і Сенат з призначеннями в його <на службу панів сенаторів>, надрукував в № 1 „Держ[авного] Віст[ника]” свою декларацію, в якій, вказавши на те, що українська національність і її мова гнітилися й переслідувалися, заявив, що він в своїй політиці, що у всіх

офіційних виступах вживав українську мову. Уряд проводив сю політику рішуче проводитиме в життя ідею розвитку української національної культури і забезпечення прав української мови в школі, в державних і громадських установах. Пан Гетьман остільки проводив сю політику, що у всіх офіційних виступах вживав українську мову. Уряд проводив сю політику в життя і робив відповідні призначення на урядові посади. Стоячи на сім ґрунті, він робив призначення і в Сенат. Розуміється, пани сенатори, приймаючи посади, згоджувалися з декларованою політикою. В декларації для Генерального суду і Державного сенату виїмки не зроблено. Коли мене було призначено вести мирові переговори, то я з постанови Ради Міністрів, затвердженої п. Гетьманом, вів переговори українською мовою і вживав її у всіх зносинах з представниками чужих держав. Чи ся декларація була законним актом чи ні? Законним. Значить, хто хотів би з пп. сенаторів чи прокурорів іти іншим шляхом, той у всякому разі вже поступав би незаконно, бо раз декларація законна, то противне їй – незаконне. Хто пішов шляхом, противним сій декларації, той пішов проти уряду і проти законності в справі мови і взявся творити свою політику, яка має в собі всі елементи революційності, а не самої тільки неправомірності. Сей шлях не піддержував би авторитету Державного сенату, а тільки руйнував би його вкрай. Од сього шляху Сенат повинен ухилитися, <а поступовання тих, хто тяг би на його, повинен обговорити в площі відповідальності їх>.

Протестуючи проти політики партійності, я з ролі судді не виступлю, не вважаючи на тяжку образу, нанесену моєму національному чуттю і свідомості свого людського достоїнства тими з записок, якими українська народність, до якої я маю велику честь належати, і українська мова понижаються до ступеня повної некультурності і здатності тільки для вжитку людей неосвічених, темних. <Той, хто понижає, цим виявляє не свою освіченість, а незнання, неуцтво і політизацію>. Я вважаю, що всяка поважаючи себе і свідомо своєї моральної гідності людина, вважає за велику честь належність до своєї народності. <Дизертирство од неї честі не приносить>. Таке відношення до всіх народностей накладає

великі моральні обов'язки, але ж зате не має нічого спільного з шовінізмом, у якого тільки своя народність первосортна. Я почував величезний біль і страждав, як читав записки <хоч їх писали шовіністи, а не судді>. Як <старий> суддя, я знайшов собі піддержку в правовій совісті і в етичних основах [. . .].

В державі, яка об'явила себе християнською, навіть в політиці мусить панувати етика, бо християнство устами св. Ап. Павла учить, що совість вища навіть за релігію (Посл. до Рим. – Гл. 2. – Ст. 11–15, 29). Висока і чутка совість веде до святості, при якій не повинно бути лицеприяття, бо по науці Св[ятого] Письма, у Бога немає лицеприяття, а всі люди повинні прямувати до святості. Християнська релігія всяку мову вважає за дарунок св[ятого] Духа, над розвитком якого повинно працювати, бо наказує духа не угащати і дбати про його дарунки. Що ж сказати після сього про переслідування чи занехаяння своєї рідної мови чи переслідування чужої?

Се ж хула на Духа, який гріх не прощається (Діян. – Гл. 2. – Ст. 3–9, 11–14. І Посл. Ап. Павла до Кор. – Гл. 14. Матф. – Гл. 12. – Ст. 31, 32).

На питання: що благородніше – чи понижати переслідуване, понижене, загнане чи допомагати його відродженню, зросту й підвищенню – я знайшов собі відповідь. <Знайде, як знайшовся і релігійний укр[аїнський] народ. Нанесені мені як урядовцеві образи групою сенаторів є образою українському народові, якому вони зобов'язані служити і іменем якого судити. Вони як судді загубили в чаду московщини чуття обов'язкового й рідного, чуття гідності суддів і все, чого вимагає від них високе становище судді>.

Позаяк питання про права української мови по своїй суті стоїть в площі питання про національні права української народності, то виникає потреба розглянути се питання з морального боку, позаяк етика є конечний ідеал права і суддя повинен кермуватися нею в вирішеннях, як того вимагає сам закон. Для сього я зроблю виписку з того, що написав у сій справі такий великий і визнаний всіма мораліст як Володимир Соловйов****, твори якого я держу у себе настільною книжкою. Він написав майже буквально ось що:

1) Народність – се позитивна сила і всякий

народ має право на незалежне від других народів існування і на вільний розвиток своїх національних здібностей.

2) Народність – се найголовніший фактор (чинник) природно-людського життя, і розвиток національної свідомості є великий успіх в історії людськості.

3) Національна ідея, як розуміти її в смислі політичної справедливості, во ім'я якої обороняються і визволяються народності малосилі та пригнічені, має високе моральне значення і заслуговує всякої поваги і симпатії.

4) Націоналізм чи національний егоїзм, тобто намагання окремого народу утвердити себе коштами інших народностей та панувати над ними в чому б там не було, хоч би і в мові, се є повне калічення національної ідеї, яке веде самий народ до занепаду та загибелі (Т. 5. – С. 248).

В інших місцях Вол[одимир] Соловйов зве сей національний егоїзм зоологічним націоналізмом і доводить, що в основі його лежить аморальність. Так само він засуджує і шовінізм.

Тут все сказано ясно і повноцінно виразно. Вол[одимир] Соловйов був великим російським патріотом і все дбав про те, щоб Росія осягла достойного існування*****.

ЦДАВО України. – Ф. 3695. – Оп. 1. – Спр. 46. – Арк. 327–328 зв. Оригінал.

Примітки

¹ Шелухін С. Ще про державну мову // Нова Рада. – 1918. – 24 верес.

² Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. – Ужгород, 1930. – Т.2. – С. 98.

³ Там само. – С. 102.

* Вищою інстанцією в судових і адміністративних справах в Українській Державі був Державний сенат, створений на зміну Генеральному суду законом Ради Міністрів, затвердженим гетьманом 8 липня 1918 року. Державний сенат поділявся на генеральні суди: адміністративний, цивільний, карний.

⁴ ЦДАВО України. – Ф. 905. – Оп. 6. – Спр. 19. – Арк. 6.

⁵ Там само. – Арк. 11, 11 зв.

⁶ Там само. – Арк. 15.

⁷ Там само. – Спр. 120. – Арк. 1–4.

⁸ Там само. – Ф. 3695. – Оп. 1. – Спр. 46. – Арк. 327–328 зв.

**Тут і далі позначкою < > виділені дописані олівцем слова.

*** У тексті – „чи не”.

**** Далі олівцем викреслено: „бо в федерації кожна частина має свою державну мову і всі вони мають якусь одну спільну мову для зносин з центром, а іноді і між собою”.

***** Соловйов В. (1853–1900) – російський філософ, богослов, публіцист, поет.

***** Далі текст пошкоджено.